

Dimo Vujović

A CRNA GORA-I ÁLLAM FEJLŐDÉSÉNEK SAJÁTOSÁGAI*

Azok a középkori államalakulatok, amelyekhez Crna Gora tartozott a XV. században végleg eltűntek. A legutolsó középkori állam a Crnojevićeké volt. Lényegében azt a területet foglalta magába, amely később a modern Crna Gora-i állam magja lett. Bár ezek az államalakulatok teljesen megsemmisültek, mégis nyomot hagytak a népi hagyományban, és az ország adminisztratív felosztásában. A Crnojevićek állama például többé-kevésbé a török uralom alatt is külön közigazgatási egységnek számított, s ez a tény rendkívül fontos volt e terület további etnikai és politikai fejlődésében. Ez vezetett végső soron annak az etnikumnak a kialakulásához, amelyet Crna Gora-i népnek, és annak az államnak a megalakításához, amelyet modern Crna Gorának nevezünk.

A modern Crna Gora-i állam a XIX. században alakult ki. Nem folytatása a középkori Zetának, sem pedig a Crnojevićek államának.

Habár nem az előbbieket felújítása, sem formai, sem pedig tartalmi jegeit tekintve; a régi állam hagyományai az újban is jelen vannak, és kedvezően hatottak a sajátos történelmi feltételek között létrejött Crna Gora-i államra. A Crna Gora-i paraszttársadalom lassan differenciálódott. A polgári társadalomnak sajátos lett a formája. Harcolni kellett a rendi társadalom ellen, ami egyébként általános jellegzetessége Európában a polgári társadalmak kialakulásának, mivel azonban Crna Gorában az idegen, török feudalizmus ellen folyt a felszabadító küzdelem. A török feudalizmus igáját csak úgy lehetett lerázni, ha eredményesen szembeszálltak a török uralkodóosztállyal. Harcolniuk kellett a törzsi társadalom ellen is, amely a török uralomra jutása után alakult ki, és kizárólag Crna Gora-i jellegzetesség.

A modern Crna Gora-i állam kialakulása egybeesik a polgári társadalom megszüntetésével és fejlődésével. Tulajdonképpen a polgári társa-

* A dolgozatot szerzője felolvasta a jugoszláv történészek 1973. októberében, Budvában megtartott VI. kongresszusán.

dalom fejlődésének eredménye. Nyilvánvaló tehát, hogy kialakulásának sajátosságai, melyek a török feudalizmus elleni felszabadító és a törzsi társadalom elleni harc következményei a polgári társadalom sajátosságainak függvénye. Ha e kettős harc bármelyik összetevőjét nem vennénk tekintetbe, nem értenénk meg a Crna Gora-i állam kialakulásának sajátosságait. Értelmezésünk téves lenne, ha a kettős harcot nem fokozatos társadalmi elkülönülés egységes folyamatának fognánk fel.

Hogy egy nép felszabadító harcából állam születik, nemcsak Crna Gora-i jellegzetesség. A török elleni felszabadító harc következményeként így alakult ki a Balkánon Görögország, Szerbia, Bulgária, Románia és Albánia. A Crna Gora-i állam kialakulása mégis lényegesen különbözik az európaiétól. Azok a területek, amelyek később független államokká váltak, a meglévő állami szervezethez tartoztak, a lakosság pedig, illetve meghatározott csoportok, társadalmi rétegek és osztályok, kisebb vagy nagyobb mértékben részt vettek a hatósági szervek munkájában. A később államokká váló területeken fejlett társadalmi erők léteztek, amelyek nemcsak át akarták, hanem át is tudták venni és megszervezni saját közigazgatásukat. E fejlettségi szintet a kisebb-nagyobb városok bizonyítják, amelyek meglehetősen fejlett kereskedelemmel, kézműiparral, iparral és pénzügyekkel rendelkeztek. Éppen ezért — ilyen esetekben — az új állam kialakulása többé-kevésbé egyszerre történik: vagy úgy, hogy szét hullik az az államalakulat, amelyhez addig a leendő új állam területe tartozott, vagy pedig az idegen fennhatóság megdöntésével. Ezekben az államokban rögtön fejlett közigazgatás vette át a hatalmat. Már megalakulásukkor modern államok voltak, olyan fejlettek, mint a már létezők.

Crna Gorában egészen másként ment végbe ez a folyamat. A török uralom csak névleges volt. Nem voltak államalkotásra alkalmas társadalmi erők, mivel ezen a területen egységes, osztályok nélküli paraszttársadalom alakult ki, amely rányomta bélyegét az állam kialakulásán. Fokozatosan megszülettek azok az erők, amelyek vállalhatták az államalkotási törekvések képviselését. A Crna Gora-i állam tehát nem a török uralom egyszerű megdöntésével és a saját államhatalma felállításával (egy háború vagy felkelés eredményeképpen) alakult meg. Nem egyszerű hatalomátvétel volt, hanem hosszú folyamat, amely a társadalom tagozódásával párhuzamosan folyt annak függvényeként, és sokban meghatározta a török elleni felszabadító harc kibontakozása is. Ez a harc annál eredményesebb, minél inkább lehetővé teszi az államszervezet elemeinek kialakulását.

A Crna Gora-i állam kialakulásában ugyanazok a törvényszerűségek jutottak kifejezésre, amelyek a történelem kezdetén. Ezeket a törvényszerűségeket Friedrich Engels fogalmazta meg „A család, a magántulajdon és az állam eredete” című művében. Az államok kialakulása mégsem egyazon minta szerint történik. Minden állam sajátosan fejlődik. Némely esetben az általános törvényszerűségek rögtön észrevehetőek, más

esetben viszont rejtettek. Éppen ezért sok történész a modern Crna Gora-i államot kizárólag a felszabadító harc eredményének tekinti. Arra a tényre figyeltek fel, hogy az eredményes felszabadító harcban született meg először a törzsközi, később az államhatalom némely szerve. Az egyiket oknak, a másikat okozatnak fogták föl, nem vették észre azokat a gyökeres társadalmi változásokat, amelyek az egész harcot és a Crna Gora-i államot meghatározták. Ezek a társadalmi változások nem voltak olyan szembetűnőek, mint a fegyveres harc és egy-egy intézmény megalapítása. Ez az a fokozatos és észrevétlen mennyiségi változás, amely előidézte a társadalom szerkezetének minőségi változását. Éppen ezekre a folyamatokra kell figyelniünk. A lényeg az, hogy egy sajátos, törzsi paraszttársadalom alakul át osztálytársadalommá, esetünkben polgárivá, amely osztályuralmi szerveként kiépíti az államot.

Bár a Crna Gora-i állam objektív törvényszerűségek hatására alakult ki, az ősközöségből az osztálytársadalomba átlépő társadalmakhoz hasonlóan, megszületése mégis más. Törzsi társadalma nem volt azonos az ősközösség nemzeti társadalmi rendszerével. Lényeges különbség mutatkozik a tulajdonjogban, mivel a Crna Gora-i törzsi társadalomban az egyéni földtulajdon volt túlsúlyban. Még a társadalmi tulajdon kihasználása is egyéni volt. A magántulajdon alapján került sor a fokozatos vagyoni elkülönülésre. E rétegződés következtében azonban nem alakult ki sem rabszolgatartó, sem pedig rendi társadalom, amelyet már ismertek ezen a vidéken a szomszédos államokban uralkodó társadalmi formaként. Bár sajátos körülmények között és megjelenési formában kialakultak a polgári társadalom elemei, amelyek csak a XIX. század végén és a XX. század elején kerültek túlsúlyba. A Crna Gora-i állam, olyan korban és térségben született, amikor és ahol már léteztek fejlett államok. Tudnunk kell azt is, hogy ez a nép nem első ízben törekszik államalkotásra. A crnagoraiaknak már volt államuk. Habár szétdőlték, az egykori állam emléke él a néphagyományban. Érthető tehát, hogy igen erős volt az állam felújításának vágya is. A Crna Gora-i nép a török uralom alatt idegen államban élt, amelyet nem ismert el és nem érzett magáénak. Saját államát fokozatosan hozta létre bomlasztva és megdöntve a fennálló államhatalmat. Államtudata tehát, fejlett volt. Nem azonos a nemzeti társadalomból az osztálytársadalomba átváltozó közösség tudatszintjével, hanem sokkal fejlettebb nála. A tudati tényező sokkal nagyobb szerepet játszott az államalkotásban, mint a történelem kezdetén.

A Crna Gora-i paraszttársadalomban nem volt városi jellegű település. A városi elemek e társadalom differenciálódásakor jelentek meg, de falun éltek és dolgoztak. A városok nélküli polgári társadalom elkerülhetetlenül rányomta bélyegét az állam kialakulására. A paraszttársadalomban polgári jellegű állam alakult ki. Csak az erős államú fejlett Crna Gora-i polgári társadalomban épültek városok.

II.

Elemzésünket a török uralomkor kezdődő és három évszázadig tartó események vizsgálatával kezdjük.

Milyen volt Crna Gorában a török uralom? Amikor a XV. század végén török fennhatóság alá került Crna Gora, külön közigazgatási egység maradt, akár mint külön szandzsák, akár pedig mint kádiluk a Szkadári Szandzsák keretében. Ez az állapot lehetővé tette, hogy etnikai és politikai egység maradjon. Ehhez hozzájárult az is, hogy külön autonóm körzet volt az Oszmán-Török Birodalomban. A tudományos kutatás jórészt már meghatározta és kielemezte ennek az autonómiának jellegét és mértékét, tehát nem szükséges alaposabban foglalkoznunk vele. Dolgozatunk szempontjából bennünket a szerkezete érdekel. A megőrzéséért és kiterjesztéséért vívott harc tulajdonképpen a Crna Gora-i nép harca az előretörő török feudalizmus ellen. Az autonómiáért folytatott harc a teljes függetlenségért folyó harcba torkollt, majd államuk megalakításának követelésébe, hisz a szabad parasztot csak ez védelmezhetette a török rendi kizsákmányolás ellen, s csak ezáltal fejlődhetett szabadon és zavartalanul.

Crna Gora etnikai és politikai egységének megőrzésében fontos szerepet játszott a cetinjei görögkeleti érsekség, mivel politikai és gazdasági érdekeltisége volt Crna Gora egész területén. Arra törekedett, hogy ezt a területet szorosan magához kösse. Természetesen segítette vallási funkciója, amely nem volt jelentéktelen a nép közeledése és szellemi egysége szempontjából. Székhelye nemcsak szellemi, hanem politikai központja lett Crna Gorának. A metropoliták nemcsak szellemi vezérek, hanem politikai személyiségek is voltak. Nemcsak az egyház, hanem a nép ügyei is érdekelték őket, mindenekelőtt a szomszédos Oszmán-török Birodalommal és a Velencei Köztársasággal kialakított viszony. Nemcsak egy törzs területén és nevében tevékenykedtek, hanem egész Crna Gorában. Tevékenységük folytán különleges helyzetbe kerültek a törzsfőkkel szemben, s a XVIII. század elején már ők vették át a világi ügyek vezetését is. I. Péter hatalomra jutásakor pedig végleg Crna Gora uraivá váltak. Mindez azt az álláspontot alakította ki sok történészen, hogy a cetinjei metropoliták mindig is Crna Gora uralkodói voltak. Szerintük az utolsó Crnojevićek után vették át a hatalmat, s ezáltal megőrizték Crna Gora államiságának és szabadságának folytonosságát. Ők voltak az átmenet a középkori Zeta és a modern Crna Gora-i állam között. E szemlélet kialakítása volt a Crna Gora-i dinasztia érdeke is.

A cetinjei érsekség különös tekintélyre és befolyásra tett szert azért, hogy egyik kezdeményezője és szervezője lett Crna Gora gazdasági, politikai és vallási érdekeit veszélyeztető török feudalizmus elleni harcnak. Tekintélye egyre nőtt a szomszédos hegyi és hercegovinai törzsek előtt is. Különösen a XVIII. században, s főként a peći patriarchátus megszűntetése után. Sok püspöki székbe olyan fanarióták kerültek, akikre úgy tekintettek, mint a törökök szolgáira. Azoknak a területeknek a lakos-

sága is, amely nem tartozott a cetinjei érsekség egyházi fennhatósága alá, Cetinjére függeszti tekintetét és felszabadítási mozgalmi Crna Gora népével keresnek kapcsolatot. Ily módon a cetinjei érsekség nemcsak a Crna Gora-i törzsek etnikai és politikai egységének megőrzéséhez járult hozzá, hanem elősegítette a hegyi, a hercegovinai, valamint a Crna Gora-i törzsek közti egyesülés kibontakozását is.

Szerteágazó és jelentős tevékenysége folytán erkölcsi tekintélye és befolyása megnőtt, aminek jelentős szerepe volt az események által rákényszerített politikai funkciók ellátásában.

Végül le kell szögeznünk, hogy abban az időben a cetinjei érsekség volt az egyetlen szervezett intézmény Crna Gorában, s ez a státus olyan kivételes előnyöket biztosított neki, amellyel egyetlen törzsfő sem rendelkezett, még a kormányzás sem, bár törzsek fölötti hatalommal rendelkezett.

Kezdeményezője és központja lett az állami közigazgatás kialakításának, és végül megszervezte.

A cetinjei érsekség mellett alakított állami szervek fokozatosan kinőttek a törzsi paraszttársadalomból. Nem szentelünk figyelmet a törzsi társadalom eredetének, mivel a tudomány elég sokat foglalkozott és foglalkozik vele. Bennünket államszervezetté történő átalakulásának okai és útjai érdekelnek. Mondottuk, hogy Crna Gorában nem épültek ki a török hatósági szervek, illetve, hogy ezeknek a szerveknek a jelenléte nem érződött. Hiányoztak a hazai hatósági szervek. A crnagorai ügyeit a nemzetségi- és törzsfők intézték, vezetői tisztségük gyakorlása közben a szokásjog által vezérelve; a közügyeket pedig megoldották a falusi, nemzetségi, törzsi és nahijeji, valamint általános Crna Gora-i gyűléseken. Minden nagykorú férfinak joga volt részt venni rajta. Vezetői gyűléseket is összehívtak. Nagy jelentősége volt az általános Crna Gora-i gyűlésnek, amely az egész területet érintő kérdésekben döntött, s (a cetinjei érsekség mellett), fontos szerepet játszott Crna Gora egységének megtartásában. Ez a demokratikus intézmény összehangolta a külön törzsi és nemzetségi érdekeket és kifejezte egész Crna Gora érdekeit. Az általános gyűlés, bár a törzsi társadalom intézménye volt egyengette a központi államigazgatási szervek megalakításának útját.

Az általános törzsi intézmények (ide tartozik az általános gyűlés és a törzsfők gyűlése) megléte nem véletlen. A társadalmi és gazdasági fejlődés objektív szükségleteinek kifejezői. Az árutermelés és pénzgazdálkodás lehetetlenné tette a törzsi bezárkózottságot és széthúzást. A nép felszabadító harcának érdekei is ugyanezt megkövetelték.

Mivel a törzsi paraszttársadalomban túlsúlyban volt a magántulajdon, amelynek alapján megkezdődött az árutermelés, a vagyoni elkülönülés, a társadalom gazdagokra és szegényekre oszlott. A törzsfők lettek a leggazdagabb emberek és helyzetüket kihasználva állandóan gyarapították vagyonukat. A meggazdagodásnak sokféle útja-módja volt. Közülük az egyik legfontosabb a kereskedelem, amellyel főként a törzsfők foglal-

koztak. Nem voltak jelentéktelenek azok az ajándékok és fizetések sem, amelyeket a szomszédos Törökországtól és Velencétől kaptak. Így alakult ki a viszonylag gazdag törzsfők rétege. A vagyoni rétegződésben és a társadalom átalakulásában fontos szerepet játszottak a szomszédos török és velencei városok, különösen Kotor. Kevés ehhez hasonló példát sorolhatnánk föl, hogy egy olyan város játszik fontos szerepet egy terület társadalmi és gazdasági életében, amely nem rajta fekszik. Crna Gorában éppen az ilyen városok hatására jelentek meg fokozatosan azok az erők, amelyek szorgalmazták a külön államszervezet megalakítását. Nem véletlen, hogy az uralomra kerülő Petrović dinasztia Njegušiból származik, abból a törzsből, amelynek területe Kotor hátszágában fekszik, s amely törzs sikeresen részt vesz a Crna Gora és Kotor között lebonyolított kereskedelemben. Bár az idegen területen fekvő városok piaca fontos volt, a kereskedelem csak akkor kezdett igazán fellendülni, amikor kialakultak a határ menti kereskedelmi központok.

Gazdasági érdekből a törzsfők arra törekedtek, hogy megszilárdítsák hatalmukat, oly módon, hogy választási funkciójukat öröklődővé változtassák. A törzsfők most már nem elsők az egyenlők között, hanem parancsolni akarnak, igazgatni és dönteni — a nép megkérdezése nélkül. Ezért lassan nem a népi gyűlés, hanem a törzsfőké kerül előtérbe törzsi, nahijeji és általános Crna Gora-i szinten. Az általános népi gyűlés formálissá válása igen fontos volt a közhatalom fejlődése szempontjából. Mert bár a törzsfők gyűlése törzsi intézménynek számított, egyre inkább átvette a közhatalom végzésének funkcióját, s fejlődése során már tagadta önmagát. A törzsi társadalomnak ez az intézménye egyre inkább elavult, éppen ezért nem vehette át az államhatalom szerveinek szerepét, hisz azok egészen újak.

A Crna Gora-i állami szervek fokozatos kialakulását nem lehet megérteni népfelszabadító harcának ismerete nélkül. Már rámutattunk arra, hogy az államhatalmi szervek kialakulása végeredményben nem a felszabadító harc eredménye, hanem — akárcsak a felszabadító harc — a társadalmi és gazdasági fejlődésé. A felszabadító harc nem teremtett államhatalmi szerveket, de hatott e szervek fejlődésére, hisz a harc kimenetele nagymértékben függött a törzsek egymás közti kapcsolatától, összetartozásától, egységétől, s egyáltalán az eredményes harchoz szükséges szervezettségtől.

A felszabadító harcban megmutatkozott, hogy a törzsi elzárkózás is elszakadási törekvés a legnagyobb ellensége a török ellen vívott harcnak. Megkezdődött a törzsek közeledése és egyesülése. A török feudalizmus veszélye alakította ki a közösségi szellemet és minden Crna Gora-i sorsközösségének tudatát. Ekkor felismerik a törzsközi, általános intézmények alapításának szükségességét. Ezekről az intézményektől várták, hogy kifejezői legyenek az általános és közös érdekeknek, céloknak. E felszabadító harc tehát fontos szerepet játszott Crna Gora etnikai és politikai egységének megőrzésében, s ez a szerep — miként fentebb hangsúlyoz-

tuk —, nagyon jelentős volt az állam fejlődése szempontjából. A törzsközi hatalmi szervek fokozatosan átalakultak államhatalmi szervekké. Rendeltetésük, hogy a harcot vezessék és a szervezési feladatokat ellássák. Ugyancsak megfigyelhető e szervek visszahatása is: a kialakultabb, fejlettebb hatalmi szervek egyben a felszabadító harc nagyobb méretű kibontakozását és sikerét is feltételezik. A külső ellenség (Törökország) elleni harc egyben a Crna Gora-i törökbarát elemek ellen is folyt. Ezek az elemek ugyanis fékeztek a felszabadító harcot és az állami szervek megalakítását.

A felszabadító harc hatalmas tudatformáló erő; nemcsak a Crna Gora-i törzsek sorsközösségének tudatát alakította, hanem hatott a hegyi és hercegovinai törzsekére is. Végül e törzsi csoportok egyesülésének szükség-szerűsége a XVIII. század végén már világosan kifejezésre jutott, s a XIX.-ben tovább folytatódott. Ekkor gyarapodtak a Crna Gora-i szabad területek, később pedig a szabad Crna Gora-i állam. Kialakulásuk egy évszázadig tartott. Egyes hegyi és hercegovinai törzsek ebben az időben — bár hivatalosan elismerték a török fennhatóságot, adóztak is neki —, kapcsolatot kerestek, illetve felzárkóztak Cetinje (Crna Gora) mögött, elismerték közigazgatási szerveit, és azokat a törzsfőket, akiket Cetinje kijelölt számukra. Csak a törökök felett aratott nagy győzelmek után kellett némi feltűnést a már régen érvényben levő állapot. Hivatalos elismerésre azonban csak a Crna Gora és Törökország között létrejött első nemzetközi egyezmény után került sor. Ez a XIX. század végéig tartó folyamat elősegítette Crna Gora területének gyarapodását, s eredményezte a Crna Gora-i, hegyi és hercegovinai törzsek egyesülését.

Külső okok is hatottak az állam kialakulására. Elsősorban Velence, Oroszország és Ausztria érdeke fűződött a crnagoraiak felszabadító harcához. Nemcsak a törökellenes harcot támogatták, hanem a belső szervezést is, mivel előfeltétele volt az eredményes harcnak. Főleg Oroszország tevékenysége fontos. A külső tényezők példaként is szolgáltak Crna Gorának, hisz határos volt modern szervezésű államokkal, amelyekkel élénk politikai és gazdasági kapcsolatot tartott fenn.

Bár jelentőségük csekély, mégis szót kell ejtenünk még egy dologról. A kalandorok államalkotási terveire gondolunk. Bár nem reális tervek voltak ezek, mégis hatottak egyes törzsfőknek az állam szükségességéről kialakított állásfoglalására, mert némi előnnyel kecsegtettek Crna Gora belső fejlődése és a crnagoraiak felszabadító harcának sikere szempontjából.

A XVIII. században megkísérelték, hogy a törzsi társadalom szervei (általános gyűlés, törzsfők gyűlése) mellett megalakuljanak az állandó államhatalmi szervek is. Legelőször a bíróságok megalakítását szorgalmazták. Ismerjük Danilo és Vasilije püspökök próbálkozásait, s különösen Šćepan Mali munkálkodását, aki egyféle fegyveres közhatalmi szervet is alakított. E kísérleteket azonban nem koronázta siker, mivel nem értek még meg a feltételek ezeknek a szerveknek a létrejöttére, tevékenységéhez

és kibontakozásához. A törzsi társadalom még mindig olyan erős volt, hogy lehetetlenné tette az említett nagy horderejű vállalkozásokat. Két társadalmi és gazdasági irányzat összeütközéséről van szó: az egyik az államalkotást sürgette, a másik a törzsi elszigeteltség és önállóság megőrzésére törekedett. Egészen a XVIII. század végéig e második irányzat került ki győztesen.

A különböző politikai áramlatok az államhatalmi szervek kialakulását nehezítették, fejlődését fékeztek. Különösképpen a cetinjei metropoliták és a Crna Gora-i kormányzóság összeütközése érdekel bennünket, mivel mindkettő államhatalmi szervek megalakítására törekedett. A cetinjei érsekség azonban sokkal haladóbb erők képviselőjében léphetett fel. Maga mögött tudta a legkiemelkedőbb és leggazdagabb törzsfőket, akik ugyancsak a törzsi elszigeteltség és széthúzás ellen harcoltak. A cetinjei érsekség mögé felzárkózó haladó erőket támogatta a nép is. Korántsem volt jelentéktelen számukra az a tény sem, hogy a cetinjei érsekség által fejtették ki tevékenységüket, hiszen az érsekség volt a legrégebbi politikai hatalom Crna Gorában, s ezért igen nagy tekintélynek örvendett. Cetinje volt ezenkívül a legjelentősebb gazdasági és erkölcsi hatalom is, amely a legnagyobb tekintélyt biztosította számukra hazai és külföldi viszonylatban egyaránt.

A kormányzók ugyancsak állami szervezet megalakítására törekedtek, de a cetinjei érsekségtől függetlenül képzelték el az államot. A metropolitának csak az egyházi hatalmat akarták meghagyni, a világi hatalmat pedig magukhoz szerették volna ragadni. Ez az irányzat — a szembenálló táborral ellentétben — főként külső erőkre támaszkodott, s éppen ezért gyakran a Crna Gorában érvényesülő negatív külső hatás eszköze lett. A hatalomért folyó harcban a kormányzók akadályokat gördítettek a cetinjei érsekség államalkotási törekvései elé, bár éppen az érsekség tevékenysége jelentette a leghathatósabb és leggyorsabb lehetőséget az államhatalmi szervek megalakítására. A másik áramlat tehát fékezte az államalkotást, függetlenül attól, hogy törekvése hasonló eredménnyel járt volna. Reakcióssá változott, ezért szükségszerűen félre kellett állítani az útból az államszervezet zavartalan és gyors fejlődése érdekében. Erre 1831-ben került sor, amikor a kormányzóságot megszüntették.

Az elemzett folyamatok — mint láthattuk is —, a fokozatos és hosszú fejlődés eredményezte a Crna Gora-i állam kialakulását. E minőségi ugrás feltételei csak a XVIII. század végén és a XIX. század elején jöttek létre. Mindenekelőtt olyan gazdasági és szociális változás révén, amely elengedhetlenné tette az állandó államhatalmi szervek megalakítását. Az árutermelés a XVIII. század végén és a XIX. század elején oly mértékben kibővült, hogy szinte szétfeszítette a falusi és törzsi kereteket. Mindez leginkább a kereskedők tevékenységében mutatkozott meg. Ez a réteg ugyanis egyre nagyobb és gazdagabb lett. A vásárok jelentősége is megnőtt, a helyi vásárokból országos fejlődött. Megkezdődött tehát a ha-

zai gazdasági központok kialakulása, amelyekből később megszülettek az első városok. E folyamatnak messzeható következményei lettek az állam fejlődése szempontjából, mivel a szomszédos osztrák, velencei és török területeken levő városok nem játszhattak olyan fontos szerepet e kialakulási folyamatban, bár jelentőségük Crna Gora gazdasági és társadalmi fejlődésében mellőzhetetlen. Csak az első hazai vásárok és a belőlük később kialakuló városok megjelenésével került sor az egységes belső piac megteremtésére, ami aztán szorosabbra fűzte a Crna Gora egyes területei közti viszonyt, és lehetővé tette egyesülését. A kereskedelem, valamint az áruterelés és pénzgazdálkodás által lehetővé vált egyéb tevékenység szabad kibontakozása azonban megkövetelte a közrendet és -biztonságot, amely elképzelhetetlen volt a törzsi felaprózottság és önkény közepette; az állandó és törzsi érdekek fölötti közhatalmi szervek meglétét. Az áruterelés és pénzgazdálkodás előidézte, vagyoni rétegeződés új társadalmi réteget alakított ki, amely ugyancsak a törzsek fölötti közhatalmi szervek megalakítását követte. Az új réteget a társadalom meggazdagodott elemei alkották. Nagyrészt azonosultak a társadalom vezető rétegévé váló törzsfőkkel. Nyilvánvaló tehát, hogy gazdasági hatalom megőrzéséért olyan politikai hatalmat igényeltek, amelynek megtestesítői — új államhatalmi szervek által — maguk akartak lenni. Az uralkodó társadalmi réteg kiválásának jellemző sajátossága, hogy kizárólag falun ment végbe, mivel városok nem léteztek. Éppen a városi jellegű települések hiánya miatt válik sajátossá az államhatalmi szervek kialakulása és fejlődése, mivel — bár tartalmi és formai meghatározóik nem azonosak —, hosszú időn át a törzsi paraszttársadalom hatalmi szerveihez hasonlítottak.

A XVIII. század végén újabb lendületet kapott a crnagoraiak felszabadító harca, mivel Mahmud Bustali szkadári pasa függetlenítette magát Konstantinápolytól, és a saját fennhatósága alatt levő területeket Crna Gora leigázásával törekedett gyarapítani. A népnek kemény harcot kellett folytatnia, hogy kivédje a török támadásokat. A harc hatalmas győzelemmel végződött. A crnagoraiak 1896-ban Martinićinál és Krusinál diadalmaskodtak. E két győzelem történelmi jelentőségű Crna Gora és állama fejlődése szempontjából. A minél eredményesebb hadviselés és a török felett aratott győzelmek által szerzett vívmányok megőrzése végett szükség volt az egység és a meglévő szervezeti formák megszilárdítására. Erre pedig már nem voltak alkalmasak a törzsi anarchia intézményei, szükség volt tehát általános állami intézményekre.

A XVIII. század végén egyre erősebben kezdett érvényesülni a külső hatás is. Ez az az idő, amikor a francia forradalom komoly csapást mért az európai rendi társadalomra; amikor az Oszmán—Török Birodalom hirtelen gyengülni kezdett, súlyos válságot élt át, és ezáltal lehetővé vált a felszabadító harc fellendülése; amikor Oroszország és Ausztria egyre nagyobb érdeklődést tanúsít Crna Gora iránt: küldöttségeket meneszt különleges megbízásokkal és anyagi támogatást nyújt az állami szervek kialakításához.

Ezek voltak azok az objektív körülmények, amelyeknek kedvező hatása lehetővé tette a XVIII. század végén és a XIX. század elején az állandó Crna Gora-i államhatalmi szervek létrejöttének lehetőségét. Hogy a lehetőség valósággá váljon, nagyban hozzájárult I. Petar Petrović Njegoš cetinjei metropolita, aki talán a legnagyobb egyénisége volt a Crna Gora-i történelemnek.

A XVIII. század végén megalakított első államhatalmi intézmények a fejletlen társadalmi és gazdasági viszonyokat tükrözték. E viszonyok fejlődésével együtt megerősödtek a hatósági szervek is, a püspök pedig Crna Gora teljhatalmú ura. Már II. Péter uralkodásának kezdetén hatékonyabbá vált a legfőbb hatósági szerv munkája. Új fegyveres hatósági szervek is alakultak: az alsóbb fokú bíróság (gvardija) és a testőrség (perjanici), II. Péter pedig az ország teljhatalmú uralkodója lett.

A hatósági szervek meghonosítása és tökéletesítése ellenállásra talált a törzsi társadalomban egészen a XIX. század derekáig. Gyakran fegyveres felkelésben jutott kifejezésre, s néha az állam eszméjének támogatói szenvedtek vereséget. E csatározások azonban nem állíthatták meg a társadalom fejlődését. Az államhatalom, amely végül is győzelmet aratott a törzsi anarchia fölött, egyre erősödött. Ennek eredménye volt az egyházi uralkodói rendszer megszüntetése és Crna Gora fejedelemséggé (knjaževina) való kikiáltása.

Az a tény, hogy Crna Gora uralkodója egyben az egyházfői tisztséget is betöltötte, a fejlődés egy szakaszában nagy jelentőségű volt, főleg a püspök világi funkciójának eredményes ellátása miatt. Ez az uralkodási forma azonban később fékezte a társadalom és az állam zavartalan fejlődését. Az uralkodási forma megváltozása nem egyesek akarátának eredménye, hanem objektív társadalmi szükséglet; e társadalomra ugyanis az áru- és pénzviszonyok gyors kibontakozása, valamint a vagyoni rétegződés a jellemző. A gazdasági és társadalmi fejlődés szintje tehát adekvát államszervezeti formát követelt meg, amely lehetővé teszi a továbbfejlődést. A változást befolyásolta a felszabadító harc is, illetve a Crna Gorában kidolgozott nagy horderejű nemzeti felszabadító tervek. Ugyanakkor a külső okok is számottevőek voltak, mivel Crna Gora egyre szorosabb gazdasági, politikai és kulturális kapcsolatot teremtett a szomszédos és más országokkal.

Bár I. Péter és különösen az őt követő II. Péter, inkább világi uralkodó volt, mint Crna Gora-i püspök, az állam fejlődése szempontjából nagyon fontos lépés Crna Gora fejedelemséggé való kikiáltása. Sor került a helyi és központi hatósági szervek funkciójának kitágítására és fejlesztésére; e folyamat legfontosabb mozzanata akkor következett be, amikor befejeződött a Crna Gora-i nép 1876-tól 1878-ig tartó felszabadító harca. Ez után Crna Gora kétszeresére növekedett, olyan területekkel gazdagodott, amelyek viszonylag fejlett gazdasági élettel rendelkeztek és gazdagok voltak. Az újonnan szerzett területen épült néhány város is, amelynek eléggé fejlett kereskedelme és kézműipara volt. E városok nagyon fontos

szerephez jutottak Crna Gora társadalmi és állami fejlődésében. Meggyorsult a polgári társadalom, illetve a tőkés társadalmi viszonyok fejlődése, s a politikai életben, valamint az államszervezet működésében megmutatkozott e viszonyoknak minden jellegzetes következménye. Nem tartjuk szükségesnek, hogy elemezzük az államhatalom fejlődését és korszerűsödését, meglegszünk annak megállapításával, hogy Crna Gora független állami léte fennállásának végéig lényegében megszervezte mindazokat az államhatalmi intézményeket, amelyek egy modern államban nélkülözhetetlenek.

A fentiekben rámutattunk az állam kialakulásának és fejlődésének gazdasági, társadalmi és politikai okaira. Arra is, hogy az állam kedvezően hatott a gazdasági és társadalmi viszonyok fejlődésére és a felszabadító harc kibontakozására. Szólnunk kell azonban a Crna Gora-i sajátosságok kialakulásában betöltött szerepéről is. Az állam nélkül nehezen alakult volna ki a Crna Gora-i nép, illetve később nemzet. A közös államban élő Crna Gora-i, hegyi és hercegovinai törzsek egészé egyesültek, s nevüket a Cetinjét környező viszonylag kis területről kapták, amely sajátos geopolitikai és más jellemzői folytán magja lett a felszabadított területeknek, később pedig a szabad államnak. Ez a kis terület Crna Gora, lakosai pedig a crnagoraiak. Az elnevezés azonban nem vált olyan gyorsan és önmagától általánossá. Az uralkodói cím és az intézmények neve hosszú időn át megőrizte azoknak a kis népcsoportoknak a nevét is, amelyek ugyancsak az államot alkották, vagyis az egységesülés hosszú folyamat eredménye volt. A központi hatalmi szervek első neve, Crna Gora-i és Hegyi Törvényhozó Kormány (praviteljstvo suda crnogorskog i brdskog) később Crna Gora-i és Hegyi Törvényhozó Szenátusra (praviteljstvujušći senat crnogorski i brdski) változott. Az ország uralkodója a XIX. század hetvenes éveig Crna Gora és a hegyek ura címet viselte.

A régi elnevezések és címek elhagyása egyrészt a gazdasági, politikai és szellemi integrálódás eredménye, másrészt viszont szubjektív tényezőké. Az egyesülés nemcsak az intézmények átalakulásán figyelhető meg, hanem a nép érzésvilágában is. Külön Crna Gora-i társadalmi tudat fejlődött, amely nem a Cetinje körüli néhány törzs társadalmi létét tükrözte, hanem a törzsek egyesülésével létrejött, sokkal nagyobb és fejlettebb közösségét. E társadalom a szabad Crna Gora-i állam területén szerveződött. A határain kívül rekedt, de etnikailag és szellemileg nagyon közeli vagy azonos lakosság nem lehetett részese a nagy egyesülési folyamatnak, tehát bennük nem alakult ki a Crna Gora-i nemzettudat.

A sajátos Crna Gora-i egyéni tulajdonságok — mint láthatjuk —, az államhatároknál megszűnt, mivel befolyásoló tényezői, elsősorban a gazdaságiak nem voltak olyan erősek, hogy az államhatárokon túl is haszanak. A határokon túl is folyt azonban állandó politikai és kulturális tevékenység, az állam területét növelő tervek is ismerjük. Amilyen mértékben bővültek a határok, ugyanolyan mértékben gyarapodott a Crna

Gora-i nép is a XIX. században. A tervek azonban mindig sokkal nagyobbak voltak, az eredményeknél, abban a néptömegben, amelyből maga a Crna Gora-i is kinőtt, továbbra is megvolt a felzárkózási törekvés. Másrészt viszont olyan törekvések is érvényesültek, amelyek a történelmileg kialakult Crna Gora-i individualitás megszüntetését célozták egy tágabb értelemben vett etnikai közösség nevében. Ennek megvalósulási lehetőséget a külön Crna Gora-i állam megszüntetésében látták. A külön állam történetileg megszűnt, azonban a történetileg kialakult Crna Gora-i emberi sajátosságok nem, sőt tovább fejlődtek. Az állam nem azért szűnt meg, mert történelmileg szükségessé vált a külön Crna Gora-i individualitás felszámolása, amelynek kialakulásához hozzájárult az állam fennállása. Azért sem, mert történelmi melléfogás lett volna, vagy a történelem viszonyainak véletlen műve, hanem azért; mert betöltötte történelmi hivatását, s saját fejlődésének érdekei megkövetelték, hogy egy új államalakulat részévé váljon, amely lehetővé teszi számára a sokkal gyorsabb gazdasági, politikai és kulturális fejlődést. Szükségszerű folyamat eredménye volt tehát a külön Crna Gora-i állam megszűnése. 1918-ban nem jött létre olyan államalakulat, amely teljes egészében kifejezésre juttatta volna Crna Gora történelmi szükségleteit és elvárásait. Több mint negyed évszázadot kellett még várni, hogy az ilyen állam létrejöjjön.

A külön Crna Gora-i állam haladó történelmi szerepet játszott. Fennállásának örökségét hagyta a délszlávokra, ez az örökség beépült az új államba, amely formáját és tartalmát tekintve új, de a múlt vívmányaira támaszkodik.

Dolgozatunk témájának elég nagy figyelmet szentelt történetírásunk. Különösen vonatkozik ez a felszabadulás utánira, amely marxista szempontból elemzett, s éppen ezért sok olyan problémára megadta a helyes választ — a polgári történetírók nem voltak képesek. Ettől függetlenül azonban sok olyan kérdés van, amelynek megoldása még történészeinkre vár. Elsősorban a Crna Gora-i törzsi társadalom, a polgári társadalom sajátosságai, a Crna Gora-i, hegyi és hercegovinai törzsek egyesülése, a nemzeti individualitás kialakulása, és végül, de nem utolsósorban, pontos szakszókincs kidolgozása.

Érdekes és fontos témák, amelyeknek vizsgálata sokoldalú tudományos munkát kíván.